

Ateizm näme?: Ateizmiň gysgaça taryhy

Category:

Edebi

makalalar, Filsofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ateizm näme?: Ateizmiň gysgaça taryhy ATEIZM NÄME?

► ATEIZMIŇ GYSGAÇA TARYHY

Ateizmiň taryhy Taňry ynanjy ýaly bolmasa-da, iňňän irki döwürlere çenli uzaýar. Ýöne taryhy örän könelere, gadymylara giden bu ateizm formasy bkziň bugünkü düşünjede görýän dini ynançlaryň tankydy ýaly däldir. Çünki ateizm öňi Taňry ynanjyna garşy bir hili reaksiýadyr. Şonuň üçin ateizmiň Taňry ynanjynyň bolan we bu ynanjyň dile getirilen ýerinde orta çykma ähtimaly has uludyr.

Isle giň, umumy manyda «her haýsy bir Taňry düşünjesine garşy ynançsyzlyk» hökmünde düşünilsin, islese-de filosofik manyda «teizmiň inkäri» hökmünde alynsyn, ateizmiň gysgaça taryhyny düşünje hökmünde ilkinji, gadymy zaman (antik döwür), täze zaman we häzirki zaman döwürlerine bölüp üç etapda öwrenmek mümkin. Bu tapgyrlaryň ýanynda keramatly kitaplardan we pygamberleriň sözlerinden alan maglumatlarymyza görä, örän gadymy döwürlerden bäri bir topar adamlaryň ynançsyz bolandyklaryny we dine garşy göreşendiklerini öwrenip bolýar. Bu adamlar Taňry ynanjyna ýowuzlyk bilen garşy çykypdyrlar, köpüsi ahlaksyzlykda öňe saýlanypdyrlar. Pygamberleriň duýduryşlaryny-da kabul etmändirler.

Ateizmiň giň, umumy manyda ynançsyzlyk hökmünde görülen gadymy döwründe epikurçylar, şübheçiler we afinityly sufistler ilkinji göze ilenler bolupdyr. Ýene bu döwürde Epikuryň (b.e.öňki 341-270), Lukresiý (b.e.öňio 94-55) we Demokritiň (b.e.öňki 460-370) ideýalary bilen emele gelen grek atomçylygy ýa-da klassyky materializm-de ynançsyzlykda ähmiýetli rol oýnapdyr. Bilnişi ýaly, materializm materiýanyň ýaradylmandygyny, aňdan

öňürti gelendigini we hiç bir zadyň ýokdan bar bolmandygyny öňe sürüpdür. Munuň bilen birlikde tebigatüsti güýjüň (Taňrynyň) barlygyny-da inkär edipdir.[1] Materializm biziň günlerimize çenli dürli formalarda-da bolsa, dowam edopsor we täsirini ýetirip durupdyr.

Käbirleriniň pikirçe, aň-düşünje taryhynda ateizmiň Taňry ynanjyndan öň gelendigi we antik döwürdäki ähli akyldarlaryň-da ynançsyz bolandygy öňe sürlüpdür. Esasan hem materialistik ateistleriň öňe süren bu gipotezalary hakykaty ýañzydyp bilenok. Materializmiň taryhy, elbetde, örän irki döwürlere esaslanýar. Şeýle hem ýokarda ady agzalan filosoflar bularyň arasynda iň meşhurlarydyr. Ýöne taryhdaky her filosofyň materialist bolmaýşy ýaly, materialist bolanlaryň sany-da ähli filosoflar göz öňüne getirilende örän ujypsyz bolup galýar. Mundan başga-da geçmişde ýa-da biziň günlerimizde ateist bolan ýagdaýynda özüni materialist hasaplamayan örän köp kişiniň bardygyny aýtmagymyz gerek.

Materializmi antik döwürüň ateizmi hökmünde kabul edip bileris. Ýöne beýan edilip geçilişi ýaly, antik döwürde materialist däl we şonuň üçin ateist diýip bolmajak akyldarlaram bar. Ýagny tebigat bilen baglanyşykly işler bilen meşgullanan hemme kişini ateist hasaplamak mümkin däl. Sokratdan (b.e.öňki 470-399) öňki döwürde ýetişen we häzirki wagtda deňeşdirme ýoly bilen käbirlerleriniň pikirçe, hakyky filosof hökmünde häsiýetlendirilen Empedokl we Anaksagor ýaly akyldarlaryň ideýalarynda Taňry düşünjesi bolen parallellik görkezen örän köp nukdaýnazarlar bar.[2] Bu filosoflaryň ideýalaryna bakanymyzda, material dünýäniň aňyrsynda bar diýip kabul eden we özi bilen ähli barlygy açyp görkezýän, düşündirýän abstrakt düşünjä-de gabat gelyäris. Şu sebäpli tebigat bilen baglanyşykly işler bilen meşgullanýandyklary üçin antik döwri dolulygyna ateist hasaplamak we bu ýalňyşlygy-da ideologik maksatlar üçin dürli görnüşlerde gaýtalamak ýalňyşdyr.

Orta asyrda monoteizmiň (ýekehudaýlyk) agyrlygynyň has ýiti duýulmasy gönüden-göni ynançsyzlyk hasaplanmandyr. Hernäçe bu döwürde hristian dünýäsinde buthana we buthana doktrinalaryna garşy aç-açan reaksiýa we ýigrenç emele gelse-de, bular

gizlinlikden gutulmandyrlar we basyşlar sebäpli öňe çykyp bilmändirler. Žulio Wanini (1585-1619) we Jordano Bruno (1548-1600) ýaly buthana garşy çykyş eden kişiler-de bu döwürde jezalandyrylypdyr. Aslynda Galkynyş (Renessans) döwri bilen birlikde orta çykan we häzirki wagtda-da aç-açan görnüp duran din duşmanlygynyň binýadynda-da orta asyrdan buthananyň Taňrynyň adyna perdelenip eden adamkärçiliksiz işleriniň uly roly bar.

Yslan dünýäsinde-de ateizm bu günki düşünişimiz ýaly iňňän gin gerimli we täsirli bolmandyr. Şol sanda ateizm diýlende, yslam taryhynda ik at ýada düşýär: Ýahýa ibn Yshak er-Rawendi (hijri 205-245) we Ebi Bekir Muhammet ibn Zekeriýa er-Razy (hijri 865-245). Bu akyldarlar wahýy, pygamberlik we gudrat ýaly dini ynançlary tankytlapdyrlar we ýörelgelere, urp-adatlara garşy çykyş edipdirler. Rawendi barada elimizde anyk maglumatlar bolmasa-da, oňa degişli beýan edilenlere seredilende, onuň tebigatçy we maddaçy, ýagny materialist bolandygy, ylahy hikmeti inkär edendigi we Gurhana ynanmandygy belli. Ýöne şu we şuňa meňzeş garaýyşlaryň Rawendiden has öň onuň mugallymy Ebu Isa el-Warraga degişlidigi, onuň ateist däldigi, munuň tersine teizmi kabul edendigi aýdylýar.[3] Ateist hökmünde meşhurlyk gazanan Razy yslam dünýäsinde tebigat filosofiýasynyň atasy hasaplanýar. Ýöne onuň mülhit (ateist) hasaplanandygyna garamazdan, filosofik sistemasynda Taňra ýer beripdir we Taňryny baş ezeli, baky prinsipden (beýleki prinsipler ruh, madda (materiýa, ýer we wagt) biri hasaplapdyr.

Rawendi ýaly Raziniň-de sözüň doly manysynda ateist bolup-bolmandygy boýunça anyk maglumatlar elimizde ýok. Ýöne olaryň dini jemgyýetlere garşy, aýratyn hem, pygamberlik düşünjesine garşy göreşendikleri welin mälim. Yslam dünýäsinden bu akyldarlar bilen birlikde, wagtal-wagtal ateistler bilen bir hatarda durýan, dehri we zyndyk (Taňfa we ahyrete ynanmaýan) diýip atlandyrylan kişilerde bolupdyr.[4] Orta asyrdan filosofik düşünjede ateizmiň giň gerimde ýaýramaýşyň iki sany esasy sebäbi bar. Bularyň birinjisi ýokarda-da gysgaça beýan edilişi ýaly, buthananyň basyşydyr. Ikinjisi we iň möhüm

sebäbi bolsa, ateizmiň orta çykyp bilme ideýasynyň boşlugyndadyr. Orta asyrda dini düşünje belentlikde bolupdyr we köp dürli akyldarlaryň pikirleri-de dile getirilip, logiki şekilde esaslandyrylypdyr. Şonuň üçin şol döwürde dine basgylar sebäpli däl, güýçli düşünje akymalarynyň bolmazlygy-da, atesitleriň ideýa derejesiniň pes ýagdaýda galmagyna getiripdir.

Käbir kişiler hiç bir ýagdaýda materialistik düşünjä eýe bolmadyk Ibn Sina (980-1037), Faraby (870-950), al-Horezmi (857-nji ýylda ar.çykan), Biruny, Ibn Roşt (1126-1198) ýaly filosoflaryň ideýalaryny, bularyň hekimlik, geografiýa, himiýa ýaly pozitiw ylymlar boýunça ýazan traktatlaryny bilkastlaýyn diniň garşysyna ýazylan zatlar görkezmege synanyşýar. Şeýle-de bolsa, şu we şuňa meňzeş akyldarlaryň dine duşmançylyk etmeleri beýle-de dursun, gaýtam olar diniň filosofiki esaslaryny öňe çykarmaga jan eden alymlar bolupdyr. Bir söz bilen aýdanda bular yslam medeniýetini ýaýmak we ajaýyp medeniýet gurmak üçin jan aýaman işläpdirliler. Olaryň beýleki alymlardan (teologlar, hukukçylar, mistikler we ş.m.) tapawutly ideýalarynyň bolmagy dinden daşlaşandyklarynyň däl-de, tersine yslam medeniýetindäki köp öwüşginliligiň, ideýa geçirimliligiň we pozitiw ylymlara berlen ähmiýetiň subutnamasydyr. Galyberse-de, dini ylymlar bilenem, pozitiw ylym şahamçalary bilenem gyzyklanýan musulmanlar alyp barýan işleriniň diniň bir emridigini beýan edipdirler. Bu ýagdaý geçmişde bolşy ýaly, häzirki wagtda-da örän köp sanly alymlaryň ylym bilen diniň arasynda terslik görmeýändigini açyk-aýdyň görkezýär.

XVII asyrda amala aşan Renessans bilen birlikde täze düşünje ýüze çykypdyr. Akyla agram berýänçileriň agalyk süren bu täze döwründe käbir ýerlerde diňe diňe tebigat ylymlarynyň däl, dini hakykatlaryň-da akyla esaslandyrylan kesgitlemesini, ynanjy giňeldipdir. Ýöne bu kesgitlemäniň ýaýylymagy uzaga çekmändir, akyl bilen metafizikanyň gurlup biljek ynanjyna çynlakaý tankytkar getirilipdir. Bu tankytlar köplenç maddaçylardan (materialistlerden) çykyşy ýaly, dinde akyl dan zyýada ynanja ähmiýet beren käbir dindar adamlardan-da

çykypdyr. XVIII asyr bilen birlikde Aýdyňlanma döwri başlapdyr, bu çarçuwada metafizika garşy sistemalaýyn şübheçilik döräpdir.

Häzirki döwürde käbir gatlaklar geçmişde görülen buthananyň islegine görä açyklama we praktikalaryny ateizme we materializme basgançak hökmünde ulanypdyr, dine we Taňry ynanjyna garşy bilan ýigrenji körükläpdirler. Ýöne ideýa derejesinde diňe bir filosofik saýlaw meselesi bolan ateizmiň soňky döwürde syýasatyň guralyna öwrülmegi we käbir ideologiýalara esas edilmegi-de, adamzady aýry bir heläkçilige iteripdir, bisowatlykdan gözbaş alýan dini fanatizmiň döreden heläkçiliklerinden has çökder zorluk-sütemlere we ezyetlere şert döredipdir.

Ateizm XIX asyrdan başlap, täze öwüşgine eýe bolupdyr. Käbir gatlaklar ylmy işleri diniň garşysyna gönükdiripdir, pozitiw ylmlardaky dürli derňewler we gipotezalar dini ynançlary çüýretme maksady bilen ulanylyp başlanypdyr. Aýratyn hem soňky döwürde Günbatarda adam azatlygy bilen Taňry eradasynyň (buthana doktrinalary) arasynda düýpli gorp emele gelipdir we adamlar bu iki gapma-garşylykly tarapyň birini saýlap alypdyr. Şol döwür Taňry problemasy ateistleriň pikirine, ynsanyň özüne ýat bolmagy we azatlygyny ýitirmegi tarapyndan-da esasy bir mesepe bolup gözügipdir.[5]

Artur Şopengauer (1788-1860), Awgusto Kant (1798-1857), Feýerbah (1804-1872), Karl Marks (1818-1883), Fridrih Nişse (1844-1900), Zigmund Freýd (1856-1939), Sartr (1905-1980) we Auer (1910-1989) ýaly filosoflar ýaşan döwürlerde ateizmiň öňbaşçylary bolupdyr. Bu döwürde, umuman, ähli dinler, esasan bolsa, hristianlyk dürli görnüşlerde tankytlanyp, inkär edilipdir.

Soňky döwürde materializm dürli şekillerde goralypdyr. Materializmiň tassyklamalary, esasan jem marksistik gatlakarda täzelenipdir we ylmy ateizm donuna bürendirilipdir. Ýene bu döwürde Kantiň pozitiwizmi we beýleki pozitiwistik akymlar-da ynançsyzlyk adyna aktiw rol oýnapdyrlar. Bu akymalaryň iň täsirli ýaragy-da pozitiw ylmlar (dogrusy ylmy gipotezalar) bolupdyr. Şeýle ýagny:

XVIII asyryň soňlary bilen XIX asyryň ortalaryndan başlap, dürli ýollaryň üstünden ylym bilen diniň arasynda emeli gapma-garşylyk döredilipdir we ylmyň hatyrasyna dilujundaky bu gapma-garşylyk mydama täzelenip durupdyr. Ylmyn absolýutlygyna ynanýan, şeýlelikde, ylymdan ugur alyp, dini tankytlayan we inkär edýän ateist akyldarlar zamanamyzda öz pikirlerine görä, ylmyň daşynda bolan her hili ynanjyň, nyrh kesmegiň we garaýşynda mundan beýläk bir gyra zyňylmagyny isläpdirler.

Häzirki wagtda dini inkär edýänleriň pikirçe, öňe sürülen we bir gipoteza häsiýetinde bolan käbir tassyklamalar göýä dogrulan, düzeldilen kömekçi kanunlar ýaly kabul edilipdir. Hatda, käbir töwereklerde bu tassyklamalar bir ideologiýa dogmasy ýagdaýna getirilipdir, jedelleşilmegine we tankytlanylmagyna-da pursat berilmändir. Taňry ynanjy we din hadysasy ýalňyş (emeli) hökmünde kabul edilipdir, by ynanja düşünmegiň deregne diňe onuň näme üçin we nähili bar bolýandygyna degişli düşündirişlere başlamaga ýüzlenilipdir. Ýönekeýleşdiriji pozisiýa bilen bu ynançlar pozitiwistik prinsip ýa-da öňünden kabul edilen hereket bilen düşündürilmäge çalşylypdyr.

Soňky döwürde ylma esaslanyp, dini inkär edýän akyldarlar äleme ylmy çarçuwada çemeleşmegi, analiz etmegi we düşündirmegi maksat edinipdirler we dünýäde bolup geýän her bir zadyň pozitiw ylym bilen düşündürilmeginiň gerekdigini öňe sürüpdirler. Munuň bilen birlikde-de, diniň şular ýaly düşüňjä garşy gidýändigini baradaky toslamany ýaýmaga çalşypdyrlar.

Diniň pozitiw ylma garşy çykýandygyny aýdýanlar adamlaryň gözünü baglamak üçin älem we ýaşayyş baradaky wahyý çeşmeli düşündirişleri bilgeşleýin ýoýup görkezipdirler. Hatda, olartň gün tertibine getirilmegini, goralmagyny ylym meýdanlarynda jedelleşilmesini-de gadagan edipdirler.

Meseläniň has gowy düşünilmegi üçin käbir akyldarlaryň tassyklamalaryny getirmegi peýdaly görýäris. Ýöne işimiziň soňky bölümlerinde gürrüňi edilýän ideýalary has giňişleýin, detally ele alyp çekişjekdigimiz üçin, bu ýerde olara gysgaça kesgitlemeler bermek arkaly düşündirmek bilen çäklenmekçi.

Soňky döwürde Awgusto Kant ewolýusion garaýyş bilen «üç hal

kanuny» diýilýän metodu ulanypdyr, taryhy özüçe teologik, metafizok we pozitiwistik bolmak bilen üç döwre bölüp, adamzadyň ösüşini düşündirmek isläpdir. Adamzadyň bu günki ýagdaýyny-da bu taryhy ewolýusiýanyň, ösüşiň netijesi hökmünde görüpdir. Kantyň pikirçe, adam soňky döwürde ylym arkaly kämillige ýetip, dini bie gyra taşlamalymyş. Ýöne Kant entek öz durmuşynda ideýalaryna özi bulaşypdyr we baglanyşyksyz, üzlem-saplam gatnaşyklary, hereketleri goýberipdir.

Bu gün hiç hili güýji ýok bu tassyklama gynansak-da, käbirleri tarapyndan häzirem hakykat hasaplanýar we soragsyz-idegsiz kabul edilýär. Şeýle-de bolsa, Taňry ynanjynyň ähli güýji bilen dik durmagy we hemme zada garamazdan, dünýäniň çar künjünde dini ynançlaryň ýaşaýşyny dowam etdirmegi Kantyň ideýalarynyň ýalňyşdygyny aç-açan subut etdi.

Adam bar bolan ilkinji gününde-de, häzir bar bolan ähli aýratynlyklary bilen birlikde üpjün edilendir we özüne ähli ukyplar berlendir. Şonuň üçin barlygynyň ilkinji ýyllarynda ol ýönekeý bir janly barlyk ýa-da haýwanpisint jandar däldir. Şeýle bolmanlygy-da, Taňra ynansyn ýa-da ynanmasyn, örän köp alymlaryň aýdyp geçen zadydyr.

Ýagdaý şeýle bolýan bolsa, käbir pozitiwistleriň orta çykybam «ynsanyn tebigaty başlangyçda beýledi, has soňra şeýle ösüşler boldy we häzir şeýleräk görnüşe geldi» diýmeleri örän gülkünç görünýär. Ol turuwbaşdan pikirlenme, hereket etme we naharlanma, özüne seretme güýjüne eýedir. Elbetde, ol şol günden bəri özüni we älemi ýaradan Ýaradyjyny gözländir. Taňrynyň ägirt güýjüniň oňünde Oňa haýran galandyr we şükür edendir. Bu ynanç we haýranlyk bütin tersa düşünjelere garamazdan, häzirem dowam edýär. Geljekde-de şeýle bolar.

Ewolýusiýa düşünjesine gol ýapýanlaryň güwä geçişi ýaly wagtyň geçmegi bilen üýtgeýän (ösyän) zat ynsanyň tebigaty we ynanjy bolman, dünýä bilen ilteşikli tejribeleri we maglumatlarydyr. Şol sanda munuň soňy ýok. Her gün orta täze çykýar we her wagtda täze zatlar oýlanyp tapylýar. Ýöne üýtgeýän zatlaryň ýanynda üýtgewsiz gymmatlyklaram bar. Bularyň arasynda-da etiki-estetiki we dini gymmatlyklar bar. Aýratynam bular ynsan tebigatynyň aýrylmaz aýratynlygydyr. Netijede, ynsana we Taňry

yňanjyna düýne ýa-da bu güne görä baha bermek ýa-da geljekde başga hili boljagyny çaklamak şowsuzlyga uçradýan ýagdaýdyr. Soňky döwrüň iň meşhur ateistleriniň arasynda Feýerbah we Karl Marks bar. Taňry yňanjyny antropologik metod arkaly düşündirmäge synanşan Feýerbah «The Essence of Christianity» atly eserinde ateizmi «hakyky gumanizm» hökmünde kesgitleýdir. Taňry düşünjesiniň-de yňsan akylynyň öz tebigatyny daşary ýañzýtmagyň netijesi bolýandygyny aýdypdyr. Onuň pikirçe, yňsanyň Taňrynyň barlygyna yňanmagy bir manyda öz şahsyýetini ýalanlamagy, özüne ýat bolmagy we garyplaşmagyndan başga zat dälmiş.[6] Feýerbahyň ideýalary ýaşan döwründe örän täsirli bolupdyr, Mark we Freýd başlyklaýyn örän köp akyldara çuňňur täsirini ýetiripdir.

Marks bolsa XIX asyryň Ýewropasynda burjuaziýa we kapitalizmiň agalyk süryän jemgyýetinde diniň roluny açyp görkezýär. Marksyň pikirçe, şeýle jemgyýetde din (buthana) yňsany täsirsiz hala getirip, hemme zada razy bolar ýaly edýär. Şonuň üçin Marksyň pikirçe, sosializm gurulmaly.[7] Diňe şeýdip sosial we syýasy taýdan adamlaryň azatlygy gazanylmaly, şonuň üçin din duýgusynyň emele gelýän çeşmeleri-de guradylmaga degişli.[8] Marksyň ideýalary-da asyrymyzda çuňňur täsirler oýandyrypdyr, örän köp adamy yzyndan süýräpdir. Ýöne syýasy we sosial gurluşyň üýtgemegi bilen birlikde, Marksyň ideýalarynyň-da praktikada artykmaç agyrlýgy galmady. Soňky döwürde ateizmiň beýleki öňbaşçysy Freýd bolsa, yňsandaky Taňry yňanjyny psihologik derňewler, seljermeler arkaly düşündirmäge synanşypdyr, din duýgusyny adamzadyň iň köne, iň güýçli we iň gutulgysyz arzuwy hökmünde baha beripdir. Bu duýgyny-da çagalyk ýalňyşlygy (hyýaly) hökmünde beýan edipdir. «The future of an Illusion» atly eserinde-de Taňry yňanjyny, çagadaky kaka hyýalynyň ulaldylan görnüşdäki ýüze çykması hökmünde öňe sürüpdir.[9]

Beýleki bir ateiat Nişse bolsa, yňançsyzlyga tapawutly esas getiren aýratynlykda hristianlygyň Taňry düşünjesi gazap bilen inkär edipdir. Taňry yňanjyny içine alýan ähli urp- adatlara, gymmatlyklara şübheçi garaýyş döredip berýän Nişse Taňryny (Isany) yňanylmaga mynasyp barlyk hökmünde görmändir.

Dramatik stilde «Taňry (Isa) öldi. Ony biz öldürdük» diýen Nişse bu sözi bilen Taňry düşünjesiniň we bu düşünjäniň üstünde gurlan ähli ynançlaryň dolulygyna syrylyp-süpürilip bir gyra oklanmagyny arzuw edipsir we taňryсыz durmuşy maksat edinipdir.[10]

Soňky döwrüň iň meşhur ateistleriniň biri-de Žan Pol Sartrdyr. Ynsanyň azatlyga tussah bolýandygyny tassyklaýan Sartr Taňry ideýasynyň ynsanyň özüni taňrylaşdyrma we özüni Taňry hökmünde görme arzuwynyň miwesidigine güwä geçipdir. Sartryň pikirçe, barlygy özünden öň gelen ýeke-täk barlyk ynsandyr. Bu ynsan bar bolanyndan soňra özüji, tebigatyny we gymmatlyklaryny emele getirýär we özüni şeýle kesgitleýär. Şonuň üçin Sartryň pikirçe, ynsanyň azatlygy taýdan Taňrynyň bar bolmaga haky ýok. Taňry ýokdugy üçinem, her haýsy bir absolýut gymmatlykdan söz açmagyň mümkin däldigini aýdýan Sartr[11] bar boluşçylyk (eksiztensializm) akymynyň-da möhüm ateist filosoflarynyň biri bolupdyr.

Günbatarly akyldarlar hristian dünýäsiniň krizisleri bilen orta çykan we Günbatar medeniýeti üçin belli bir karara, çözüde gelip biljek tassyklamalarda bolupdyrlar. Munuň tersine musulmanlaryň ýaşayan sredasynda muňa meňzeş meseleleriň we garaýyşlaryň ýüze çykma ähtimaly ýok diýerlik derejede pes. Şonuň üçin bulary biri-birine garyşdyrmazlyk gerek. Ýöne bu ýerde gynandyryjy bie zat – Günbatar üçin ähmiýetli we düşnükli bolan bu düşünjeleriň beýleki medeniýetlere-de şeýle derejede aralaşdyrylmagy we kabul etdirilmäge çalşylmagydyr. Şeýle-de bolsa, her medeniýetiň özüne mahsus aýratynlyklary bilen birlikde, durmuşa bolan özboluşly garaýşy we beýleki medeniýetlerden aýran içki dinamikalary bardyr.

Ýokarda atlary agzalan akyldarlar asyrymyzda adamlaryň arasynda uly yzlar galdyrypdyrlar we ateizmiň öňbaşçylary bolupdyrlar. Ideýalary ýiti tankydy belliklere sezewar edilipdir. Bularyň düşünjeleriniň häzirem dowam edýändigini ýa-da täsirlidigiji aýtmak kyn. Häzirki döwrüň adamlary geçmişe proporsional derejede örän parhly maglumatlara eýe. Şonuň üçin olar örän köp zady yzda galdyrdy. Şeýle-de,

dogrulygyndan şübhe duýulmaýan örän köp tassyklamanyň ýalňys çykýandygyny tejribe görkezipdir, diňe öz bähbidine çapandygy aýdylýan inkär ediji we ýykyp-ýumrujy ideologiýalaryň nämelere getirendigini durmuş tejribesi aç-açan görkezipdir.

Adamzat bar bolan wagtynda we ýerinde düşünje we ynançlardaky dürli-dürlililer dowam edäýmeli zat. Geljekdäki bu ynançsyzlyk geljegiň öz şertlerinde we öz çekişmeleriniň içinde täzedan şekillenip, barlygyny dowam etdirer. Ýöne görülen zatlar ýakyň geçmişde bolşy ýaly, geljekde-de ateizm öz ýanynda ylmy we gumanizmi ýarag hökmünde ulanyp bilmez. Çünki her iki ugurda-da ynsan örän çynlakaý terslikleri, bidüzgünçilikleri we aýaý-ýatlamalary başdan geçiripdir.

Terjime eden: Seýitnazar ÄRNAZAROW.

[1] Fridrih Albert Lang «Materializmiň taryhy we häzirkidüşünjesiniň (manysynyň) taryhy». Terjime eden Ahmet Arslan. Izmir 1982, sah 1-29;

[2] Piter Geach «The Meaning of God», Religion and Philosophy, ed. Martin Warner, Cambridge 1922, sah 85-88;

[3] Abdurahman Bedewi «Min Tarihil-Ilhad fil-islam», Beýrut 1980, sah 26-28, Nejip Taýlan «Yslam düşünjesinde din filosofiýalary», Stambul 1994, sah 57-63;

[4] Giňişleýin maglumat üçin seret: Taýlan. Görkezilen eser., sah 63-74;

[5] Patrik Masterson «Atheism and Alienaton» London 1971, sah 1;

[6] Ludwig Feurbach «The Essence of Christianity». Iňlisçä terjime eden: Marian Ewans. London 1843, sah 5-30;

[7] Marksýň ideýalarynyň filosofik tarapy bolmak bilen birlikde, has artykmaç ykdysady, syýasy we taryhy ölçegleri bilen öň hatara çykýar. Proletariat häkimligini maksat edinýän Marksýň pikirçe, her haýay bir döwürde her haýsy bir jemgyýetiň önüm gurallarynyň araçylygy bilen ýeten ösüş derejesi synplaryň formasiýasyny kesgitleýär. Bu-da şahsyýetleriň biri-biri bilen gurjal baglanyşyklaryny kesgitleýär. Ýokary gurluş diýilýän ideologiýa, din,

filosofiýa, sungat, ahlak we hukuk sistemalary-a bu esasa emele gelyär. Marks üçin jemgyýet garaýşyndan iň ähmiýetli bolan zat ýaşaýyş güýjüni nähili şekilde dowam etdirjegiidir. Bu-da adamlaryň tebigat bilen biri-birleri bilen gatnaşyklarynyň esasyny düzýär. Öndüriji güýçleri, jemgyýetçilik gatnaşyklaryny belläpdir. Öndüriji güýçleriniň üýtgemegi adamlaryň ýaşaýyş şekillerini we şahsyýetleriň biri-birine bilen bolan gatnaşyk şekilleriniň üýtgemegi bilen netijelenmeli. Mundan synplaryň guramalanma şekilleri-de täsirlenmelidir. Öndüriji güýçleri-de jemgyýetiň doly özünde däl-de, bir böleginiň elinde bolandygy üçin synp peýdalarynyň konflikti gutulgysyzdyr. Dogrusy, Marskyň pikirçe, dünýä taryhy-da syýasy konflikleriň taryhyndan ybarat. Bu ýagdaýyň rewolýusiýa, ýagny kommunizme çenli dowam etmegi tebigydyr. Ýöne hiç bir synp öndüriji güýçlerini elinden aňsatlyk bilen gidermeýär. Şonuň üçin kommunizmiň gurulmagynyň ýeke-täk ýoly bar, olam – sistemanyň güýç ulanyp ýykylmagydyr. Giňişleýin ýykylmagydyr.

[8] Hans Küng «Does God Exist?», London 1991, sah 229, Sidney Hook, From Hegel to Marx, USA 1962, sah 17-18;

[9] Sigmund Freud «The Future of a Illusion», Iňlisçä terjime eden: W.D.Roson-Scott, London 1934, sah 39-55;

[10] James Collins «God In Modern Philosophy», London 1960, sah 263;

[11] Jean-Paul Sartre «Existentialism and Human Emotions», Inkis diline terjime eden B.Frechman, New York 1957, sah 15.

Edebi makalalar